

Poziomy analizy regionalnej
w nauce o stosunkach międzynarodowych

JAKUB ZAJĄCZKOWSKI

Problematyka poziomu analizy regionalnej ma charakter głównie dyskursu o charakterze metodologicznym. Ma także znaczenie praktyczne. Pozwala bowiem na lepsze zrozumienie procesów i zjawisk zachodzących u progu XXI w. w stosunkach międzynarodowych. Problematykę poziomu analizy regionalnej należy rozpatrywać w kontekście trzech płaszczyzn:

- a) debaty na temat regionalizmu i regionu w okresie zimnowojennym;
- b) dyskursu metodologicznego na temat regionu oraz regionalizmu u progu XXI w.;
- c) ewolucji klasycznych i alternatywnych teorii stosunków międzynarodowych.

Uwarunkowania te kształtowały w znaczący sposób istotę i charakter poziomu analizy regionalnej. Pozwalają one także wyodrębnić cechy, które decydują o unikatowości tej metody badawczej. U progu XXI w. zagadnienie poziomu analizy regionalnej było funkcją sporu teoretycznego między przedstawicielami nurtów odwołujących się do tradycji pozytywistycznej, racjonalistycznej oraz zwolenników nurtów krytycznych i post-pozytywistycznych. Pluralizm badawczy oraz debata metodologiczna, nowe nurty oraz nowe procesy i zjawiska w stosunkach międzynarodowych spowodowały ożywienie debaty na temat poziomu analizy regionalnej.

Celem pracy będzie:

- a) kompleksowe i wielowymiarowe przedstawienie uwarunkowań kształtujących poziom analizy regionalnej, zwłaszcza omówienie debaty na temat regionu i regionalizmu, która toczyła się podczas pierwszej i drugiej fali regionalizmu;
- b) zrekonstruowanie wartości konstytuujących klasyczny poziom analizy regionalnej oraz analizy regionalnej w pozimnowojennym dyskursie metodologicznym;

- c) omówienie głównych nurtów analizy regionalnej oraz ukazanie różnic między nimi;
- d) przedstawienie użyteczności modelu poziomu analizy regionalnej w badaniu współczesnych stosunków międzynarodowych.

Dla realizacji tych celów badawczych zostanie przedstawiona i omówiona debata na temat regionu i regionalizmu w nauce o stosunkach międzynarodowych. Ponadto ukazana zostanie problematyka poziomu analizy regionalnej w perspektywie pozytywistycznej i postpozytywistycznej. Odwołanie się do tych uwarunkowań pozwoli na zidentyfikowanie w jakim stopniu model poziomu analizy regionalnej odwołuje się do klasycznych teorii stosunków międzynarodowych; a jakim zakresie ten model ma charakter innowacyjny w nauce o stosunkach międzynarodowych.

Będzie to służyć empirycznej weryfikacji hipotezy mówiącej o tym, że poziom analizy regionalnej, zarówno klasyczny oraz odwołujący się do założeń nowego regionalizmu jest użytecznym narzędziem badawczym w badaniu porządku międzynarodowego u progu XXI w.

I. Poziom analizy regionalnej w nauce o stosunkach międzynarodowych w ujęciu pozytywistycznym

I.1. KLASYCZNA ANALIZA REGIONU I REGIONALIZMU

Poziom analizy regionalnej w nauce o stosunkach międzynarodowych należy rozpatrywać w kontekście rozwoju badań nad regionalizmem i procesami regionalizacji w latach 50. i 60. XX w. W wyniku wzrostu znaczenia procesów regionalnych na obszarach pozaeuropejskich część badaczy podjęła liczne próby zobiektywizowania procedury wyodrębnienia regionów z zastosowaniem takich, a nie innych kryteriów ilościowych i jakościowych zgodnie z wymogami analizy systemowej¹. Zastosowano metodę dedukcji dla użycia ram podejścia systemowego M. Kaplana² do poszczególnych regionów. Regiony stały się subsystemami w ramach systemu międzynarodowego, które charakteryzowały się swoją lokalną specyfiką związaną z uwarunkowaniami kulturowo-społeczno-historycznymi³. Pojawienie się analizy subsystemowej było odpowiedzią głównie na procesy dekolonizacji, powstanie nowych państw w Afryce i Azji. Podejście systemowe okazało się zbyt szerokie i homogeniczne, nie uwzględniało różnorodności regionalnej. Podejście subsystemowe pozwalało na zrozumienie mechanizmów i procesów związanych, jak określa to część badaczy, z „regiona-

lizmem państw Południa”, których głównym celem w latach 60. i 70. XX w. była ochrona nowo uzyskanej niepodległości⁴.

Wspólną cechą regionalnych koncepcji subsystemu była teza, iż przedstawianie problematyki stosunków międzynarodowych i kwestii regionalnych jedynie w kontekście rywalizacji pomiędzy blokami nie pozwala na zrozumienie procesów regionalizmu. L. Binder wskazuje, iż podejście systemowe ogranicza znacznie możliwość wyjaśnienia zachowań państw w regionie, nie będących mocarstwami⁵. Ponadto podkreślał, że polityka międzynarodowa nie ogranicza się do systemu bipolarnego. Zdaniem W.R. Thompsona na użyteczność podejścia subsystemowego wskazuje fakt, że pozwala ono lepiej zrozumieć złożoność stosunków międzynarodowych. Dodaje również, że polityka na poziomie regionalnym niekoniecznie musi odzwierciedlać strukturalnych zmian i zachowań działania mocarstwa na poziomie globalnym⁶. Jest także próbą połączenia wiedzy i badań z zakresu *area studies* oraz stosunków międzynarodowych. Region jest określany w tych koncepcjach jako: podporządkowany system międzynarodowy (*subordinate international system*), regionalny subsystem, subsystem międzynarodowy, podporządkowany system – region międzynarodowy.

Region stał się nowym poziomem analizy, między poziomem państwowym i systemem międzynarodowym. Posiadał, podobnie jak system międzynarodowy, swoją strukturę, miał swoje organizacje międzynarodowe i dzielił się na dalsze subregiony⁷. Relacje między regionami a podstawowym systemem międzynarodowym określane były jako model żyrandola. Były one podporządkowane systemowi międzynarodowemu, czego wyrazem była możliwość interwencji przez mocarstwa globalne w poszczególnych regionach. Regiony wyróżniane były głównie w oparciu o kryterium geograficzne i kartograficzne oraz czynniki polityczne.

Subsystem jest rozumiany jako komponent większego systemu, który charakteryzuje się odrębnymi właściwościami, tzn. „strukturą, która posiada współzależne i będące w interakcji elementy oraz wyróżniające go granice”⁸. Termin „regionalny” nie jest już tak precyzyjny. W. Thompson zaznacza jednak, że nie może on być postrzegany jako niezmienny blok. Dodaje, że pojęcie subsystemu regionalnego nie może być utożsamiane z regionem geograficznym. W. Thompson, próbując sformułować definicję regionu, dokonał analizy 22 koncepcji subsystemu, jakie zostały przedstawione przez badaczy stosunków międzynarodowych w latach 1958-1971. Autor wyróżnił 21 zmiennych określających subsystem (region), które zostały użyte w analizowanych danych. Dowodzi to braku konsensusu wśród badaczy w kontekście operacyjnej definicji regionu. Mimo tej różnorodności autor zaznacza, że można dokonać próby charaktery-

styki regionu. Na podstawie przebadanych 21 zmiennych i ich oceny W.R. Thompson sformułował tezę, że o wyodrębnieniu regionu decydują cztery zmienne:

- ☞ Szczególny stopień regularności i intensywności interakcji między uczestnikami regionu, który powoduje, iż zmiana u jednego uczestnika oddziałuje na innych uczestników całego subsystemu;
- ☞ Bliskość geograficzna;
- ☞ Uznanie przez uczestników wewnętrznych i podmioty zewnętrzne subsystemu jako wyróżniającego się obszaru lub „teatru działań” (*theatre of operation*);
- ☞ Subsystem (region) składa się z minimum dwóch lub (co jest bardziej prawdopodobne) większej liczby uczestników.

Zdaniem W. Thompsona głównym elementem wyróżniającym region jest stopień interakcji między jego uczestnikami, wzajemne relacje między elitami państw, tworzących region, wzajemne powiązania i zależności. Mają one najczęściej charakter regionalny. Stąd też autor wymienia także jako drugą istotną cechą bliskość geograficzną. Zaznacza jednak stanowczo, że czynnik geograficzny sam w sobie nie jest znaczący, bo oddziaływania występują między elitami państw, a nie geograficznymi jednostkami. Kryteria geograficzne nie determinują więc powstania regionu. Autor uważa więc, że powinno się do nich odnosić w sposób ogólny. Uzupełnieniem operacyjnej definicji regionu jest kryterium uznania przez wewnętrzne i zewnętrzne podmioty. W.R. Thompson zaznacza jednak, że w tym przypadku czasami uwarunkowania polityczne czy geostrategiczne powodują, iż mimo spełnienia przez region dwóch pierwszych kryteriów, nie jest on uznany przez jedno z mocarstw czy dane państwo. Nie należy więc rygorystycznie podchodzić do tej zmiennej. W przypadku liczby uczestników autor zaznacza, że analizowanych danych poszczególni badacze wyróżniali jako minimalną liczbę aktorów tworzących region od 1 do 12. W. Thompson zaznacza, że najbardziej preferowanym wyznacznikiem jest przynajmniej dwóch uczestników. Dodaje jednak, że dynamika stosunków międzynarodowych i regionalizm powodują, iż w większość regionów składa się z dużo większej liczby uczestników. Zaliczyć do nich powinno się nie tylko państwa, ale także przedsiębiorstwa międzynarodowe, ugrupowania terrorystyczne *etc.* Nawet najmniejszy region składa się prawdopodobnie z znacznej liczby aktorów, zwłaszcza pozapaństwowych. Teza W. Thompsona wyróżnia się więc na tle innych koncepcji, które zwłaszcza w latach 60. i 70. XX w. miały głównie charakter państwowo-centriczny⁹.

Autor przyznaje jednak, że kwestia identyfikacji członkostwa w regionie pozostaje jednym z kontrowersyjnych problemów w analizach regionalnych. W tym kontekście I.W. Zartman zauważa, że „regiony powinny być najpierw wyodrębniane na podstawie poszczególnych kryteriów, a następnie potem powinno się dokonywać wyróżnienia uczestników regionu”¹⁰. W. Thompson podkreśla jednak, że nie zmienia to istoty problemu, gdyż identyfikacja ma charakter wysoce subiektywny. W swojej pracy pt. *Delineating Regional Subsystems: Visit Networks and the Middle Eastern Case* formułuje tezę o konieczności stosowania podejścia empirycznego w kontekście identyfikacji uczestników danego regionu¹¹. Uzasadnia to bowiem argumentem, iż gdy region wyodrębnia się na podstawie kryteriów takich jak regularne interakcje i powiązania między jego uczestnikami oraz jego uznanie za obszar działań, to kompozycja i ilość uczestników regionu nie może być wyróżniania jedynie na podstawie subiektywnego podejścia. Jednocześnie jednak autor sprzeciwia się przypisywaniu mu prób empirycznego definiowania regionu. Dodaje przy tym, że powstała w tym zakresie dość obszerna literatura przedmiotu. Większość badań odwoływała się jednak danych dotyczących interakcji/współzależności znaczącej grupy państw i to w zakresie jedynie kilku lat. Badania te nie zakończyły się więc przyjęciem czy opracowaniem definicji regionu. Autor proponuje metodę indukcyjną. Na podstawie więc jednego regionu autor dokonał więc próby uogólnienia dotyczącej wyznaczania granic regionu. Przyjął przy tym tylko jedną zmienną (spotkania i wizyty międzyrządowe), weryfikowaną w okresie 1946-1975. Dokonana analiza pozwoliła na przedstawienie tezy, iż liczba uczestników regionu nie ma charakteru stałego, czy statycznego. Granice regionu i jego kompozycja podlega zmianom i ewolucji. Spowodowane to jest faktem, że część uczestników przystępuje bądź traci miejsce w danym regionie, lub wchodzi w skład nowopowstałych regionów. Regiony podlegają więc ciągłej zmianie, mogą się zwiększać bądź zmniejszać. Pozycja poszczególnych w ramach regionu także podlega zmianie. Jednocześnie autor wyróżnia trzy kategorie uczestników regionu; centrum peryferia i obrzeża (*fringe*).

Do tezy W. Thompsona nawiązywali na początku lat 70. XX w. amerykańscy badacze L.J. Cantori i S.L. Spiegel, którzy przedstawili kompleksową wersję analizy regionalnej. Główne założenia i tezy swojej koncepcji zawarli w pracy *The International Politics of Regions*¹² oraz w artykułach naukowych: *International Regions: A Comparative Approach to Five Subordinate Systems* oraz *The Analysis of Regional International Politics: The Integration Versus the Empirical Systems Approach*. Zdefiniowali oni region jako „obszar na którym bliskie sobie pod względem geograficznym państwa tworzą w sferze stosunków zagranicznych wzajemnie powiązaną jednostkę”¹³. Region tworzą przynajmniej dwa lub więcej państw.

Ponadto w aspekcie zewnętrznym – region to grupa państw postrzegana i występująca jako całość wobec swojego środowiska. Autorzy podkreślają więc znaczenie kryterium geograficznego oraz politycznego. Definicja uzupełniona jest o kryteria przedmiotowe. Państwa wchodzące w skład regionu łączą „wspólne więzy natury etnicznej, językowej, kulturowej, społecznej i historycznej, a poczucie tożsamości jest niekiedy zwiększane przez działania i postawy państw działających z zewnątrz”¹⁴. Stosując wyżej wspomniane kryteria wyróżnili oni w lat 60. XX w. czternaście regionów, przy czym ZSRR traktowany był oddzielnie¹⁵.

Region w założeniach L.J. Cantori i S.L. Spiegła podzielony jest na trzy części (sektory): centrum-jądro (*core*), peryferia i intruzję. Pod pojęciem jądra rozumieci oczywiście państwa kluczowe dla całego regionu, organizujące i budujące jego tożsamość. Państwa te pod względem wartości i uwarunkowań politycznych, ekonomicznych, organizacyjnych są najbardziej spójne, zaś w stosunkach zewnętrznych z innymi podmiotami decydują o kierunkach aktywności, działań regionu. W regionie może występować więcej niż jeden centrum. Peryferie to obszary odsunięte od centrum, przede wszystkim z powodów przesłanek politycznych, ekonomicznych i społecznych. Nie mają więc głównego wpływu na wydarzenia w ramach regionu i na interakcje międzyregionalne. Wreszcie czynnik intruzyjny oznacza obecność lub wpływ na dany obszar innych państw o silnym oddziaływaniu wykraczającym poza ich „macierzysty” region – czyli generalnie rzecz biorąc mocarstw. Zwraca bowiem uwagę na rolę czynnika zewnętrznego, który kształtuje tożsamość regionu poprzez konieczność ustosunkowania się do jego oddziaływania. Element ten podkreślali także inni badacze odwołujący się do poziomu analizy regionalnej, tacy jak: Michael Brecher, Leonard Binder, I.W. Zartman¹⁶. Jednocześnie w przeciwieństwie do części badaczy, takich jak: Oran R. Young omawiali oni rywalizację mocarstw w kontekście uwarunkowań regionalnych, mniejszą wagę przywiązując do systemu globalnego¹⁷. Ten kontekst analizy wydaje się być szczególnie pomocny przy badaniu regionów, które nie są kluczowe dla porządku międzynarodowego, ale tworzą środowisko dla działań głównych aktorów.

Amerykańscy badacze zaproponowali też spójny zestaw zmiennych do badania i charakteryzowania poszczególnych regionów, zwłaszcza służący demarkacji jego części (sektorów). Wyznaczyli cztery podstawowe cechy je określające: stopień spójności, model oddziaływań i komunikacji w ramach regionu, poziom i rozkład potęgi oraz struktura stosunków w regionie. Dla każdej z tych zmiennych przewidziano kilka możliwych wartości czy stanów, np. analizując ostatnią z wymienionych cech amerykańscy badacze rozważają szerokie spektrum struktur regionalnych od bloku wojskowego, poprzez sojusz, równowagę sił aż

po trwały kryzys i konflikt zbrojny. Zmienne te są więc kategoriami szerokimi, w ich ramach należy uwzględnić różnorodne czynniki. Zmienne te wspólnie z uwarunkowaniami geograficznymi wyznaczają granicę regionu.

Do poziomu analizy regionalnej, próbując jednocześnie połączyć zarówno czynniki geopolityczne, jak i geograficzne (tak jak w analizie regionalnej) nawiązywał również amerykański geopolityk S.B. Cohen. Przedstawił on koncepcję regionu geostrategicznego oraz tzw. stref bramy (*gateway regions*) przedstawione przez S.B. Cohena. W swojej pracy *Geography and Politics in a World Divided* wyróżniał głównie na dwa regiony geostrategiczne (morski świat handlowy i kontynentalny świat eurazjatycki). Półwysep Indyjski wskazywał jako odrębny miniregion geostrategiczny (poza rywalizacją obu bloków). Po zakończeniu zimnej wojny znaczenie Oceanu Indyjskiego znacznie wzrosło. Będzie to obszar rywalizacji między mocarstwami (*Geopolitics of the World System*, 2003). Jednocześnie będzie on pełnić rolę łącznika i pomostu, zarówno w wymiarze politycznym, jak i ekonomicznym, między Pacyfikiem a Atlantykiem.

S.B. Cohen dzielił regiony geostrategiczne na regiony geopolityczne. Dla świata morskiego są nimi: region anglo-amerykański i karaibski; Europa morską łącznie z Maghrebem; Ameryka Południowa; Afryka Subsaharyjska; Oceania (łącznie z Japonią i Republiką Korei). Świat kontynentalny składa się z: Europy Wschodniej i chińskiej Azji Wschodniej. Autor zwracał uwagę na autonomię regionów geopolitycznych. Każdy z nich posiada własną indywidualność i strukturę wewnętrzną, które stanowią warunki jego stopniowej integracji. Ponadto każdy z regionów, mając swoją specyfikę, wpływa na relacje między państwami na danym obszarze. W badaniach oraz praktyce politycznej należy więc zwrócić większą uwagę na podejście regionalne, które odzwierciedla pełniej rzeczywistość międzynarodową. Autor wyróżniał także tzw. strefy pęknięcia (*Sbatterbelts*) na Bliskim Wschodzie i Azji Południowo-Wschodniej, które są miejscami konfliktów o wymiarze lokalnym. Ich konfliktogenny charakter wynika z faktu, że nie posiadają wspólnych składników integrujących, koniecznych dla utrzymania stabilności i spójności¹⁸.

Założenia S.B. Cohena miały za cel próbę wypracowania kompromisu między podejściem internacjonalistycznym i narodowym. Stanowiły zapowiedź do sformułowania hipotezy o świecie wielobiegunowym, a precyzyjniej rzecz ujmując o regionalizmie wielobiegunowym. Tezy S.B. Cohena utorowały drogę licznym koncepcjom dotyczącym regionalizmu biegunów, centrów geopolitycznych. Wskazywano w nich na konieczność istnienia „twardego jądra” bądź katalizatora regionalnego scalającego region¹⁹.

Elementem łączącym różne szkoły w ujęciu pozytywistycznym był fakt, że badacze, kreując i analizując poszczególne regiony, odwoływali się do geogra-

ficznego podziału mapy politycznej. Stąd m.in. opisywano region Azji Południowej, Afryki, Bliski Wschód oraz Oceanu Indyjskiego²⁰. W okresie pierwszej fali regionalizmu (starego) badacze próbowali w oparciu o metodę dedukcyjną, odwołując się do analizy systemowej oraz w mniejszym stopniu teorii neofunkcjonalistycznych, opracować holistyczną koncepcję makro-regionów. Podział na regiony oparty był jednak głównie o tradycyjną kartografię i geografę oraz miał charakter państwowo-centriczny. Ponadto próbowano identyfikować regiony (subsystem) w oparciu o czynnik instytucjonalny (organizacje subregionalne), odwołując się do doświadczeń europejskich.

1.2. ANALIZA REGIONALNA W REGIONALNYM KOMPLEKSIE BEZPIECZEŃSTWA

Do podejścia pozytywistycznego w analizie regionalnej nawiązywano także u progu XXI w. B. Buzan i O. Wæver odwołując się do podejścia strukturalnego, zwracając uwagę, że podejście regionalne mieści się między poziomem globalnym i lokalnym. Region postrzegany jest w teorii regionalnego kompleksu bezpieczeństwa jako jednostka geopolityczna złożona z lokalnych, geograficznie sąsiadujących ze sobą jednostek geopolitycznych. Region jest rozpatrywany w kontekście większego systemu globalnego, posiada analityczne i ontologiczne właściwości, nie ma jednak cech i atrybutów uczestników stosunków międzynarodowych²¹.

Odwołując się do koncepcji poziomu analizy regionalnej B. Buzan i O. Wæver podkreślają, że zwłaszcza po zamachach z 11 września 2001 r. i rozpoczęciu wojny z terroryzmem, nie można pomijać kryterium geograficznego i roli państwa w badaniu stosunków międzynarodowych i definiowaniu regionalizmu. Autorzy podkreślają, że terytorium i zwierzchnictwo terytorialne wciąż odgrywają kluczową rolę. Bliskość geograficzna generuje współzależności między państwami regionu. Buzan i Wæver wśród czterech kluczowych elementów kształtujących strukturę regionu wymieniają: granice, anarchię, poliarchię i konstrukcję społeczną. Autorzy na tej podstawie wyróżniają dziewięć regionalnych kompleksów bezpieczeństwa: Ameryka Północna, Ameryka Południowa, Afryka Południowa, Azja Wschodnia, Azja Południowa, obszar postsowiecki, Europa, Bliski Wschód, Środkowa Afryka. Ponadto wymieniają jeden super kompleks: Azję oraz dwa proto-kompleksy: Afrykę Zachodnią i Róg Afryki. W przeciwieństwie jednak do większości neorealistów nie koncentruje się głównie na systemie globalnym. Autorzy definiują region „w ramach podejścia funkcjonalnego, zwłaszcza w odniesieniu do wymiaru bezpieczeństwa”, określając go jako „spójny terytorialnie subsystem powiązany zależnościami w dzie-

dzinie bezpieczeństwa”²². Podkreślają jednak, że czynnik geograficzny i geopolityczny nie może zostać pominięty. Bliskość geograficzna wpływa na ukształtowane w historii wzorce przyjaźni i wrogości między sąsiadami²³. Zagrożenia i współpraca uwidaczniają się w większym stopniu w wymiarze regionalnym niż globalnym. W tym kontekście autorzy nawiązują do tez o bliskości geograficznej i współzależności W. Thompsona, oraz koncepcji dylematu bezpieczeństwa R. Jervisa²⁴. Ponadto B. Buzan i O. Wæver nawiązując w swoich badaniach do szkoły angielskiej stosunków międzynarodowych (*English School*) i założeń neorealizmu, zaznaczają, że „regionalny poziom analizy jest kompatybilny i stanowi uzupełnienie struktury systemu międzynarodowego”²⁵.

Do koncepcji regionalnego kompleksu bezpieczeństwa oraz założeń neorealizmu odwołują się D. Lake and P. Morgan. Zwracają oni uwagę, że powiązania w dziedzinie bezpieczeństwa, wzajemna percepcja zagrożeń oraz zagrożenia transgraniczne wyznaczają granice regionu²⁶. Paradoksalnie jednak autorzy przedstawiają wizję regionu, która jest zbliżona w większym stopniu do założeń podejścia krytycznego. Wskazują oni bowiem, że czynniki geograficzny i historyczny nie stanowią kryteriów wyodrębnienia regionu. Zagrożenia oraz współpraca nie zależą od położenia geograficznego państw. Autorzy jednocześnie zaznaczają, że regiony „nie są po prostu «mniejszymi» systemami międzynarodowymi”²⁷. Poddają krytyce stary regionalizm i przedstawiane przez część neorealistów (m.in. B. Buzana) wyznaczniki regionu. D. Lake i P. Morgan, odwołując się do nowego regionalizmu, nie przedstawili jednak alternatywnej typologii regionów i nie wyróżnili kryteriów ich wyodrębnienia. W ich podejściu *de facto* główną rolę odgrywają sub-globalne zagrożenia. Wydaje się więc, że ich koncepcja nie pozwala w pełni na identyfikację regionów w stosunkach międzynarodowych²⁸. Odwołując się do ich założeń (*de facto* do pozaterytorialnej koncepcji regionu) można byłoby wyróżnić nieskończoną liczbę regionalnych kompleksów i regionów.

Próbą połączenia tez B. Buzana i D. Lake jest koncepcja analizy regionalnej (odwołująca się do teorii tranzycji potęgi A. Organskiego) przedstawiona przez D. Lemke. Wyróżnia on 23 lokalne, mini-hierarchie. Nie stosuje terminu region, gdyż uważa że ze względów metodologicznych wciąż brakuje całościowej i kompleksowej definicji tego terminu. Jednocześnie podkreśla jednak, że bliskość geograficzna odgrywa istotną rolę w percepcji zagrożeń, tym samym także w analizie regionalnej. D. Lemke zaznacza, że interakcje i współzależności między państwami tworzącymi region muszą występować w okresie ponad 30 lat, żeby można dany obszar uznać za mini-hierarchię, region w stosunkach międzynarodowych. Zależności takie mają miejsce zwłaszcza na mniejszych obsza-

rach, między mniejszymi państwami. Model zaproponowany przez D. Lemke wydaje się jednak nie w pełni odzwierciedlać rzeczywistość międzynarodową, gdyż przedstawia zbyt „wiele zminiaturyzowanych regionów”²⁹.

2. Analiza regionalna w ujęciu postpozytywistycznym

2.1. REGION I REGIONALIZM W UJĘCIU POSTPOZYTYWISTYCZNYM: DEBATA METODOLOGICZNA U PROGU XXI W.

Zakończenie zimnej wojny stworzyło nowe uwarunkowania do badań nad regionalizmem. Reakcją na dominującą w okresie zimnowojennym metodologię pozytywistyczną były powstałe w latach 90. XX w. innowacyjne ujęcia badań nad stosunkami międzynarodowymi, określane mianem postpozytywistycznych. Wśród nich należy wymienić m.in.: postmodernizm, konstruktywizm, teorię normatywną, teorię krytyczną. Teorie te w nowym sposób ujmowały kwestie ontologiczne i epistemologiczne, tym samym przedstawiając alternatywne w stosunku do pozytywistów podejście do takich kwestii jak regionalizm. Nowe podejście badawcze związane były także z nowymi wyzwaniami, jakie stały w zakresie badań nad regionalizmem, które dotyczyły istotnej prawidłowości, która miała miejsce także w innych dziedzinach i sferach stosunków międzynarodowych w postaci analitycznego rozróżnienia na okres zimnowojenny (pojęcie starego regionalizmu) i pozimnowojenny (pojęcie nowego regionalizmu). Za takim dychotomicznym rozróżnieniem przemawiać ma pojawienie się nowych okoliczności warunkujących proces regionalizmu – aspekt genetyczny, nowe formy przejawiania się – aspekt strukturalny i nowe role regionalizmu – aspekt funkcjonalny.

Zakończenie systemu bipolarnego oraz pojawienie się nowej fali regionalizmu spowodowały, że dynamiki nabrała debata na temat koncepcji regionu. Jedną z kontrowersji, która charakteryzowała dyskurs u progu XXI w., odnosiła się do relacji geografii i innych kryteriów wyodrębniania regionu, a właściwie konieczności geograficznej bliskości dla zaistnienia pewnej wspólnoty, która musi charakteryzować region jako jednostkę badawczą stosunków międzynarodowych. P.J. Katzenstein, podkreślał, że „w kategoriach geografii granice regionalne nie są bardziej «realne» ani «naturalne» niż w zakresie kultury. Geografia nie jest przeznaczeniem, a regiony jako produkty kultury, historii, polityki i ekonomii zmieniają się w przestrzeni”³⁰. P.J. Katzenstein i Ch. Hemmer podkreślają, że regiony są kreacjami politycznymi i nie mają stałych wyznaczników geograficznych³¹. Inny znany badacz amerykański Ch. Kupchan

stwierdza, że nad czynnikiem geograficznym zdecydowanie przeważa wspólna tożsamość i identyfikacja wokół idei regionu³². A. Hurrell i B. Hettne zaznaczają, że nie ma naturalnych regionów³³. E. Adler mówi o regionach poznawczych (*cognitive region*), których kryteriami wyodrębnienia są wspólna percepcja regionu, poczucie wspólnoty, tożsamość, wartości i wspólne cele³⁴. Ponadto podkreśla się proces zmniejszania się roli państwa w procesach regionotwórczych oraz wzrost znaczenia organizacji społecznych, instytucji pozarządowych³⁵. Region stanowi konstrukcję, która wykracza poza granice państwowe i która nie jest oparta na terytorium, lecz jest społecznie ukształtowana przez różnych aktorów i kierującą się różnymi (czasami przeciwstawnymi) zasadami.

W nowym regionalizmie dodatkowo, odchodząc od spojrzenia państwo-centricznego i skupiania się głównie na organizacjach regionalnych, nie traktuje się regionów wyłącznie jako sumy państw znajdujących się w nim. Zatem przestrzeń regionalna to niekoniecznie suma państw go tworzących. Jakkolwiek geograficzna bliskość jest podstawowym czynnikiem decydującym o przynależności do danego regionu, to o jego kształcie decydują także społeczna, ekonomiczna, kulturalna czy polityczna homogeniczność aktorów go tworzących, a także występowanie możliwych do zidentyfikowania cech podzielanych przez członków. Jest to także związane ze zmieniającą się rolą i znaczeniem pojęcia granicy. Ma ona współcześnie charakter funkcjonalny aniżeli geograficzny. Zmniejszyła się także rola państwa w procesie kontroli swoich granic na rzecz regulacji międzynarodowych³⁶.

Subiektywne rozumienie pojęć, znaczeń oraz wspólna percepcja historii i wyznacza granice regionu w stosunkach międzynarodowych. Zgodnie z tą interpretacją np. USA i UE oraz Australia i Kanada tworzą wspólną przestrzeń poznawczą (*cognitive space*)³⁷. A. Dirlik wskazuje, że regiony nie są „nieodzowną częścią i wyrazem geografii” lecz „wspólnotą poznawczą” tworzoną przez elity regionalne³⁸. W. Larner i W. Walters zwracają uwagę, że problematykę regionu należy rozpatrywać w szerszym kontekście, odwołując się m.in. teorii racjonalnego wyboru oraz studiów porównawczych. Regiony bowiem nie są tylko „wspólnotą poznawczą”, ale specyficznym sposobem konstruowania porządku międzynarodowego. Autorzy określają „regionalizm jako nowy poziom zarządzania o charakterze liberalnym (w sensie iż tworzące region jednostki, aktorzy nie są zobligowane do poddania się jego reżimowi, jest to dobrowolne), który istotnie wpłynie na demokratyzację procesów globalizacji”³⁹. Do interdyscyplinarnej analizy, z uwzględnieniem studiów porównawczych, odwołuje się także L. Fawcett. Podkreśla on, że region należy definiować w sposób wielowymiarowy, nie ograniczając się do czynnika geograficznego i państwo-centricznego.

W skład regionu wchodzi różne jednostki geopolityczne, nie tylko państwa. Autor opowiada się za jak najszerzą typologią regionu w stosunkach międzynarodowych, różnią się one bowiem pod względem struktury i rozmiaru⁴⁰.

R. Vayrynen uważa, że błędne było założenie o konstruowaniu regionów w stosunkach międzynarodowych w oparciu o niesprawdzone i nieaktualne koncepcje geograficzne świata⁴¹. Region jest „konstrukcją społeczną” ze zmieniającymi się stale granicami. Terytorium nie odgrywa znaczącej roli. Ruchy społeczne, powiązania gospodarcze i społeczne, interakcje społeczne oraz między lokalnymi władzami wyznaczają granice regionu⁴². Podejście to sprzeciwia się statycznej wizji regionu. Adler i Barnett dodają jednak, że poczucie wspólnoty i wspólnej tożsamości wynikającej z kultury i historii nie będą jedynymi czynnikami konstruującymi region. Muszą wcześniej zaistnieć czynniki materialne, takie jak: wymiana handlowa, wspólne zagrożenie⁴³. Levis i Wigen zaznaczają, że regiony znikają i powstają w wyniku czynników ekonomicznych, politycznych i kulturalnych⁴⁴. Adler wyróżnia trzy rodzaje regionów: tradycyjne regiony wewnątrz państw (regiony wewnętrzne) b) regiony światowe oparte o kryterium terytorialne c) transnarodowe regiony, których czynnikami konstytuującymi są wspólne wartości, normy i praktyka polityczna⁴⁵. Ten ostatni rodzaj prowadzi do powstania regionu-wspólnoty, który nie jest ograniczony specyficznymi granicami geograficznymi⁴⁶. Przedstawiciele postpozytywizmu odwoływali się w tym kontekście do założeń nowej geografii regionalnej (*New Regional Geography*), która zrodziła się na przełomie lat 80. i 90. XX w. Jej zwolennicy uważali, że należy na zagadnienie regionalne patrzeć szerzej aniżeli przez pryzmat granic. Należy uwzględnić czynniki systemowe oraz społeczne⁴⁷.

W tym kontekście należy rozpatrywać pojęcie regionu funkcjonalnego. Jego granice nie są ściśle określone, nie pokrywają się z przyjętym w geografii określeniem granic i są wręcz zmienne⁴⁸. Są one związane z pozaterytorialnymi czynnikami, takimi jak kultura i rynek. Koncepcja regionu funkcjonalnego ma znaczną wartość poznawczą i jej metodologiczna użyteczność w badaniu regionalizmu nie może być niedoceniana ze względu na odwoływanie się do metody systemowej w której kładzie się nacisk na więzi jako najważniejszy element konstytuujący dany system. To cechy ilościowe a przede wszystkim ilościowe decydują o wyodrębnieniu danego systemu ze środowiska międzynarodowego. Innymi słowy decydują o systemowości danego regionu i jego granicach, które niekoniecznie muszą się pokrywać z geograficznymi.

Część badaczy podkreśla jednak, że wyznaczniki ilościowe oraz wskazanie tylko na kryteria wyodrębnienia regionu nie ukazują w pełni problemu złożoności tego pojęcia. Rozwiązaniem jest procesualne ujęcie powstawania regionu. Wydaje się ono być użyteczne badawczo. Pozwala ono bowiem analizować

współczesne stosunki międzynarodowe jako zbiór obszarów znajdujących się na różnym stopniu zaawansowania w budowie swojej tożsamości. Podejście takie nawiązuje do tezy P.J. Katzensteina o zmiennej geograficznie naturze regionów, nie porzucając jednocześnie przekonania o istotności kryterium geopolitycznego. E. Halizak przedstawia poszczególne etapy rozwoju regionalizmu poprzez przechodzenie do coraz wyższych i bardziej złożonych form współpracy. Ostatnim etapem jest integracja regionalna czyli proces, w którym „uczestnicy życia politycznego przenoszą swoją lojalność, oczekiwania i aktywność do nowego i większego centrum regionalnego, którego instytucje nabierają zwierzchniej jurysdykcji w stosunku do państw narodowych” Najwyższą formą integracji jest unia polityczna⁴⁹.

A. Hurrell zaznacza, że „regionalizm jest otwartym terminem (*blanket term*) pokrywającym szeroki zakres bardzo odmiennych wydarzeń i procesów”. Istotniejsze dla tego autora, zamiast starać się podać precyzyjną definicję regionalizmu, jest wyróżnienie jego podstawowych wymiarów. Jednocześnie przedstawiając procesualne ujęcie koncepcji regionu odróżnia regionalizm jako zjawisko natury społeczno-ekonomicznej występujące „naturalnie”, zaś różne formy współpracy regionalnej jako efekt świadomych działań rządów. Zdaniem badacza pierwszym etapem rozwoju regionu jest właśnie regionalizm, czyli proces wzrostu transakcji i powiązań, będący wynikiem przede wszystkim działalności gospodarczej. Następnie pojawia się regionalna świadomość i tożsamość, czyli poczucie wspólnoty oparte na wartościach historycznych, kulturowych i społecznych. Trzeci etap to regionalna współpraca podejmowana przez rządy, która jest odpowiedzią na wspólne wyzwania oraz przejawem chęci sprawowania kontroli politycznej nad procesem. Może to prowadzić do regionalnej integracji gospodarczej. Połączeniem tych czterech procesów może być regionalna spójność, czyli wyłonienie się skonsolidowanego bytu regionalnego o wymiarze wewnętrznym oraz międzynarodowym⁵⁰.

Procesualne ujęcie pojęcia regionu pozwala na podkreślenie dynamiki tego terminu. B. Hettne uważa, iż region jest „przedmiotem w trakcie tworzenia” (*subject in making*), jest pojęciem bardziej dynamicznym niż termin „obszar” (*area*). Zwraca przy tym uwagę, że *area studies* odnoszą się do geograficznej przestrzeni, zaś podejście regionalne jest częścią składową stosunków międzynarodowych⁵¹. Istotą regionu jest fakt, iż nie ma on charakteru stałego, nie można ustalić *status quo*. Regiony konstytuowane są bowiem przede wszystkim przez interakcje między elementami je tworzącymi, więc także przez uwarunkowania społeczne i kulturowo-historyczne. Region jest postrzegany przez A. Hurrella w czterech wymiarach: a) jako rezerwuuar różnorodności b) jako pole, biegun rywalizacji mocarstw c) jako jeden z poziomów w wielopoziomym systemie

zarządzania globalnego (*global governance*) d) jako zwiastun przemian w stosunkach międzynarodowych.

Debata metodologiczna i epistemologiczna na temat terminu regionu nie przyczyniła się do przyjęcia powszechnie akceptowanej definicji tego określenia. Nie powstała jedna, w miarę spójna koncepcja regionu światowego. Poszczególne teorie i podejścia badawcze badają problematykę regionalizmu w charakterystyczny dla niej sposób, skupiając uwagę na odmiennych elementach stosunków międzynarodowych. W zależności od ujęcia teoretycznego poszczególne wizje odpowiednio postrzegają region, kładą nacisk na różne parametry i wyznaczniki⁵³. Dyskusja u progu XXI w. na temat regionalizmu przyczyniła się do wzrostu zainteresowania problematyką poziomu analizy regionalnej.

2.2. KONCEPCJA REGIONOWOŚCI

W latach 90. XX w. część badaczy, odwołując się głównie do założeń konstruktywizmu, zaczęło przedstawiać poziom analizy regionalnej w ujęciu nowego regionalizmu. W tym kontekście należy analizować pojęcie regionowości (*regionness*), które jest głównym terminem Nowej Teorii Regionalizmu (*New Regionalism Theory*), przedstawionej przez szwedzkiego badacza B. Hetnne. Teoria ta jest przejawem nowego regionalizmu. Regionowość wskazuje na dynamikę rozwoju tożsamości regionalnej, a przede wszystkim skupia się na spójności regionu⁵⁴. Spójność jest pojęciem kluczowym. Wyodrębnienie regionu polega bowiem na wskazaniu do jakiego stopnia dany obszar konstytuuje odrębną jednostkę, która wyróżnia się relatywnie spójnym subsystemem na tle systemu globalnego. Jednocześnie regionalność przejawia się także na poziomie społecznym. Nowy regionalizm, jako tworzony „od dołu”, zakłada bowiem aktywne uczestnictwo podmiotów społeczeństwa obywatelskiego, które promują rozwiązywanie problemów na poziomie regionalnym. Regionowość kształtowana jest więc przez złożone procesy angażujące zarówno uczestników państwowych i pozapaństwowych. Jednocześnie nowa teoria nie może analizować jedynie procesu wyłaniania się (*emerging*) regionów, lecz powinna być rozpatrywana w kontekście transformacji porządku międzynarodowego. Interakcje między regionalizmami (*regionalisms*) i różne przejawy regionalnej aktywności będą kształtowały stosunki międzynarodowe.

Regionowość wskazuje na wielowymiarowość efektów procesów regionalizacji wobec poszczególnych obszarów geograficznych. Stanowi ona więc użyteczne narzędzie analityczne dla zrozumienia powstawania i konsolidacji regionu oraz jego struktury. Autorzy próbują więc opisać proces wyłaniania się

regionu w wyniku procesu regionalizacji (może on mieć charakter intencjonalny bądź przypadkowy; mieć wymiar polityczny, ekonomiczny *Źc.*) poprzez poziomy regionowości. W konsekwencji obszar geograficzny jest przekształcany „z pasywnego przedmiotu w aktywny podmiot będący w stanie wyrażać transnarodowe interesy wyłaniającego się regionu”. Autorzy zaznaczają jednak, że nie ma naturalnych regionów. Powstają one lub są one modyfikowane w wyniku procesów globalnej transformacji. Koncepcja regionowości zakłada, że region może być nim „bardziej lub mniej”, a poziom regionowości może wzrastać lub maleć. Kiedy procesy regionalizacji na różnych polach i na różnych poziomach intensyfikują się i pokrywają się wewnątrz tego samego obszaru geograficznego spójność, a tym samym wyodrębnianie się tworzącego się regionu – wzrasta. Regiony ulegają przemianom, są konstruowane i ulegają dekonstrukcji. Poziom regionowości może być różny w poszczególnych regionach⁵⁵. W pracy skandy-nawskiego badacza znajduje to wyraz w zaproponowanych pięciu poziomach regionowości:

1. Region jako jednostka geograficzna wyznaczana przez mniej więcej naturalne bariery fizyczne, zamieszkała przez społeczeństwa (proto-region).
2. Region jako system społeczny, czyli miejsce, w którym zachodzą różnego rodzaju ponad-lokalne relacje pomiędzy jednostkami i grupami, które z kolei prowadzą do współzależności, przede wszystkim w sferze bezpieczeństwa (region podstawowy).
3. Region jako zorganizowana forma współpracy, definiowana często przez członkostwo w jej strukturach (region formalny).
4. Region jako społeczeństwo, które powstaje w wyniku rozwoju komunikacji i wyłaniania się wspólnych wartości na danym obszarze, wokół których organizuje się pewna wspólnota (regionalne społeczeństwo anarchiczne).
5. Region jako podmiot o określonej tożsamości, zdolności do oddziaływania na zewnątrz, legitymizacji oraz mający struktury służące podejmowaniu decyzji. Głównymi obszarami działania jest utrzymywanie bezpieczeństwa poprzez rozwiązywanie sporów oraz rozwój gospodarczy. Prowadzi do wyłonienia się wspólnoty bezpieczeństwa na poziomie ponadnarodowym⁵⁶.

Omówiony model nie stanowi kolejnych stopni wyłaniania się regionu. Zamianem autorów nie było sformułowanie teorii etapów (*stage theory*) lecz przedstawienie ram dla analizy porównawczej wyłaniających się regionów i ułatwienie lepszemu zrozumieniu ich dynamiki. Jednocześnie regiony mogą być uporządkowane hierarchicznie, gdzie o ich pozycji w stosunkach międzynarodowych

decyduje dynamizm gospodarczy i stabilność polityczna. W tym kontekście wyróżnia się regiony-centrum (*core regions*), pośrednie regiony (*intermediate regions*) i regiony peryferyjne (*periphery regions*).

Pojęcie regionowości (*regionness*) konstruowane jest analogicznie do pojęcia narodowości w znaczeniu np. gospodarka narodowa, czyli określające poziom identyfikacji i realizacji interesów, a nie tożsamość narodową. Stopień „uregionalnienia” wyznacza dojrzałość i wskazuje na dynamikę rozwoju tożsamości regionu⁵⁷. Jednocześnie pojawienie się bowiem regionalizmu stało się wyzwaniem dla klasycznych teorii stosunków międzynarodowych, a nawet nauk społecznych. B. Hettne uważa, że użyteczną koncepcją w celu wyjaśniania nowego regionalizmu z punktu widzenia teoretycznego i metodologicznego jest podejście, łączące założenia Międzynarodowej Ekonomii Politycznej i alternatywnych Teorii Zależności⁵⁸. Autor zwraca przy tym uwagę, że procesualna analiza pozwala na wyróżnienie kilku typów regionalizmu w poszczególnych regionach, w zależności od ich usytuowania w systemie międzynarodowym. W przypadku centrum występuje neoliberalny model regionalizmu, państw pół-peryferyjnych – otwarty regionalizm, a państw peryferyjnych – regionalizm, którego celem jest przede wszystkim wzmocnienie bezpieczeństwa państwa i rozwój gospodarczy⁵⁹.

B. Hettne zaznacza, że w przypadku koncepcji regionowości i Nowej Teorii Regionalizmu należy przyjąć kilka założeń. Po pierwsze nową teorię należy rozpatrywać w kontekście próby utworzenia globalnej teorii społecznej (*global social theory*). Nowa Teoria regionalizmu powinna mieć więc charakter interdyscyplinarny, brać pod uwagę perspektywę badawcze zarówno dyscyplin naukowych, zarówno makroregiony (stosunki międzynarodowe, międzynarodową ekonomię polityczną), jak i podejmujących problematykę mikroregionu (geografia, studia kulturoznawcze, regionalne). Jest to więc próba połączenia makro- i mikro-regionalizmu. Jednocześnie podstawą wyodrębniania regionów i badania jego struktury jest przyjęcie tezy o nadrzędności procesów społecznych nad czynnikami geograficznymi i terytorium państwowym. Nauki społeczne powinny odrzucić w wymiarze ontologicznym państwowo-centricizm. W rezultacie procesy społeczne powinny być analizowane w oderwaniu od przestrzeni państwowej⁶⁰.

Teza ta wiąże się z drugim założeniem przyjętym w nowej teorii regionalizmu, a mianowicie odwoływaniu się w badaniach nad regionowością do konstruktywizmu. W tym kontekście zwraca się uwagę, że nie ma naturalnych regionów. Regiony bowiem są konstrukcjami społecznymi, które kształtowane są wspólną tożsamością i interesy. One zaś są tworzone w procesie interakcji między różnymi podmiotami. Ponadto istotnym czynnikiem jest jak poszczególne ak-

torzy tworzący region postrzegają go. Region jest konstrukcją wyobrażoną przez aktorów państwowych i pozapaństwowych uczestniczących w procesie regionalizacji. W tym kontekście koncepcja regionowości nawiązuje do krytyki „twardego strukturalizmu” (*hard structuralism*) dokonanej przez A. Wendta⁶¹. Czynnikiem kształtującym odrębność regionów są aktorzy, wizje, strategie, wzajemne percepcja, a nie struktura. Regiony nie są bowiem dane raz na zawsze. Idea regionu, jego tożsamość, interesy aktorów są bowiem kształtowane przez procesy społeczne, które ulegają ciągłym zmianom.

Dla uniknięcia jednak eurocentrycznej percepcji i zbyt wielu teoretycznych uogólnień autorzy przyjmują (trzecia teza), iż nowa teoria regionalizmu powinna odwoływać się do komparatystyki, porównywać badania nad regionami w ramach transformacji porządku międzynarodowego. Dokonując analizy jednego regionu trzeba rozpatrywać go w szerszym kontekście, czyli wyłaniającego się porządku międzynarodowego, charakteryzującego się regionalnymi odrębnościami.

Przedstawiona koncepcja regionalności ma charakter funkcjonalny. Definicja regionu różni się w zależności od danego problemu lub badanego zjawiska. B. Hettne, F. Soderbaum odrzucają jednak tezę o regionie jako zbiorze państw⁶². Koncepcja regionowości sprzeciwia się państwo-centrycznej wizji regionu, wyodrębnianego na podstawie kryterium m.in. członkostwa w organizacji międzynarodowej. W zależności od funkcjonalnej definicji regionu poszczególne części terytorialne państwa mogą należeć do różnych regionów (przykład Szwecji, gdzie wschodnia część należy do regionu bałtyckiego, zachodnia – do atlantyckiego, a południowa – do kontynentalnego). Autorzy opowiadają się więc za elastyczną i eklektyczną definicją regionu. Dotyczy to zwłaszcza mniej zaawansowanych poziomów regionalności oraz przypadków, gdzie granice regionu wzbudzają kontrowersje i nie są jednoznaczne. Ponadto, to co odnosi się do regionu pod względem relacji ekonomicznych, nie zawsze jest istotne biorąc pod uwagę perspektywę polityczną czy kulturową. W przypadku bowiem koncepcji regionowości granice regionów nie mają charakteru stałego, pozycja ekonomiczna i stabilność regionów także ulegają ciągłym zmianom. Procesy regionalizacji mogą zaś prowadzić do przekształcenia regionu w pełnowartościowego aktora stosunków międzynarodowych. Dotyczy to jednak tylko ostatniego poziomu regionowości. W tym kontekście pojawia się koncepcja aktorstwa (*actor-ness*), zaproponowana przez Ch. Bretherton i J. Voglera⁶³. B. Hettne wskazuje na ścisły związek między obydwoma koncepcjami. Regionowość definiuje region pod względem spójności, koncepcja aktora wskazuje zaś na zdolność do oddziaływania na środowisko międzynarodowe.

Kategoria analityczna regionowości przedstawiona przez B. Hettne ma wy-

jątkową wartość poznawczą, gdyż umożliwia adekwatne badanie stanu zawasowania integracji i współpracy regionalnej w danym regionie poprzez zestawienie tożsamości regionalnej i narodowej. Regionalność jest postrzegana przez szwedzkiego badacza jako pozycja danego regionu pod względem jego spójności i tożsamości. Badanie przyczyn i stopnia regionalności pozwoli na określenie jak region ewoluuje i jak przez to zmienia się sposób jego definiowania. W koncepcji regionowości, choć autor sprzeciwia się temu, podkreślony jest związek między czynnikami geograficznymi i społeczno-tożsamościowymi. Jest to próba syntezy klasycznej geopolityki (w której kładzie się akcent na czynnik geograficzny) z podejściem konstruktywistycznym (podkreślającym rolę więzi społecznych, kulturowych i tożsamościowych). Nowe ujęcie „regionowości” jak wskazuje badacz, jest pewną próbą „kompromisu między westfalską i postwestfalską logiką, terytorializmem i supraterytorializmem”⁶⁴. Należy jednak zaznaczyć, że terytorium, czynniki geograficzne są jedynie bazą, podstawą. Osiągnięcie kolejnych szczebli regionowości w dużym stopniu jest determinowana przez procesy społeczne, tożsamościowe, wzrost więzi i powiązań między poszczególnymi aktorami, wchodzącymi w skład danego regionu.

3. Użyteczność poziomu analizy regionalnej w badaniu stosunków międzynarodowych – próba oceny

Problematyka poziomu analizy regionalnej pojawiła się w debacie naukowym na początku lat 60. XX w. Była ona próbą odpowiedzi na wyzwania związane z takimi procesami jak: dekolonizacja, procesy integracji w Europie Zachodniej, zacieśniająca się współpraca, głównie gospodarcza, państw Azji Wschodniej. Badacze coraz częściej zwracali uwagę, iż dla scharakteryzowania nowych procesów i zjawisk należy wyjść poza klasyczne, systemowe podejście, które rozpatrywało stosunki międzynarodowe w kontekście rywalizacji dwublokowej. Teorie W. Thompsona, L.J. Cantoriego i S.L. Spiegła pozwalały na ukazanie specyfiki stosunków międzynarodowych w regionach.

Do ożywienia debaty na temat poziomu analizy regionalnej przyczyniły się procesy i zjawiska, które miały miejsce pod koniec lat 80. XX w. i na początku lat 90. XX w. Wśród nich należy wymienić m.in. nowy etap w integracji europejskiej związany z podpisaniem Jednolitego Aktu Europejskiego, co przyczyniło się do ponownego wzrostu zainteresowania problematyką regionalizmu wśród badawczy. Największy wpływ jednak na wzrost użyteczności poziomu analizy regionalnej oraz nowy dyskurs w tym kontekście miał zanik dwubiegowości i rywalizacji między mocarstwami. Przyczynił się on bowiem do wzrostu znaczenia inicjatyw regionalnych w sferze ekonomicznej i politycznej. Po-

wstające nowe systemy regionalne zaczęły odgrywać rolę centrów oddziaływań międzynarodowych. To zaś było przesłanką pojawienia się nowego regionalizmu i nowych podejść teoretycznych, nawiązujących do poziomu analizy regionalnej.

U progu XXI w. mamy do czynienia zarówno z renesansem klasycznego ujęcia poziomu analizy regionalnej oraz nawiązujących do nich podejść, jak i z paradygmatami analizy regionalnej rozpatrywanej w kontekście nowego regionalizmu. Bez względu na różnice ontologiczne oraz epistemologiczne należy zaznaczyć, że podejścia te kładą nacisk na region jak główny przedmiot badań oraz poprzez jego pryzmat badają zachodzące w nim procesy, zjawiska w sferze stosunków międzynarodowych.

Użyteczność poziomu analizy regionalnej związana jest także z nowymi procesami związanymi z globalizacją oraz zachodzącym w międzynarodowych stosunkach handlowych. Powstanie Światowej Organizacji Handlu, nowa polityka USA wobec handlowych układów regionalnych, znaczący wzrost zainteresowania regionalizmem na obszarach pozaeuropejskich uzasadnia potrzebę stosowania w badaniach stosunków międzynarodowych poziomu analizy regionalnej⁶⁵. W tym kontekście należy zaznaczyć że użyteczne dla badań procesów współpracy regionalnej w tych regionach oraz omawiania dynamiki regionalnej w dziedzinie bezpieczeństwa są zarówno koncepcja regionalnego kompleksu bezpieczeństwa nawiązujące do pozytywistycznej tradycji oraz podejścia krytyczne⁶⁶.

Poziom analizy regionalnej pozwala jednak nie tylko na badanie procesów w regionie, ale zrozumienie istoty i charakteru globalizacji. Służy temu intensyfikacja ekonomicznych procesów globalizacyjnych, którą należy uznać za ważny katalizator współczesnego regionalizmu, nadający mu ważną cechę otwartości. To sprawia, że współcześnie regionalizm i globalizm traktuje się bardziej jako wzajemnie uzupełniające się tendencje rozwojowe i globalizm traktuje się bardziej jako wzajemnie uzupełniające się tendencje rozwojowe. Regionalizm nie może być rozłącznie traktowany z procesami globalnymi. B. Hettne zaznacza, że procesy globalizacji i regionalizacji należy rozpatrywać w kontekście tego samego procesu jakim jest globalna strukturalna zmiana⁶⁷. R. Pettman dodaje, że pod względem analitycznym dychotomia globalizm-regionalizm nie ma większego sensu, gdyż procesy te nie są wzajemnie przeciwstawne⁶⁸.

Na użyteczność poziomu analizy regionalnej wpływ ma także wpływ ewolucja funkcji nowego regionalizmu w porównaniu do tego z okresu zimnowojennego. Polega to na zmianie kontekstu w relacjach z globalizmem. Pomimo dominacji debaty o globalizacji w pozimnowojennym okresie, regionalizm nie stracił bynajmniej na znaczeniu, ze względu na to, że stał się użytecznym środkiem i celem polityki zagranicznej państw. Zaczęto go postrzegać jako ważny

element konstytuujący współczesny porządek międzynarodowy. Na ogół bez zastrzeżeń przyjmowana jest teza P.J. Katzesteina, że pozimnowojenny porządek międzynarodowy można określić jako wielobiegunowy system regionów – każdy o właściwej specyfice działania i tożsamości w porównaniu do innych⁶⁹. A. Hurrell pisze o „wyłaniającym się multi-regionalnym systemie stosunków międzynarodowych”⁷⁰, zwracając uwagę na istnienie „wielu światów (*many worlds*) w ramach systemu międzynarodowego”⁷¹. Regiony będą w następnych latach odgrywać istotną rolę w kształtowaniu porządku międzynarodowego. Uzasadnione więc jest ich badanie i dokonywanie analiz regionalnych. Panuje powszechna akceptacja tezy przedstawionej przez L.J. Cantori i S.L. Spiegela, że badania regionalizmu i stosowanie poziomu analizy regionalnej są ważne ze względów na przesłanki: teoretyczne, empiryczne i proces podejmowania decyzji⁷². W wyniku upadku systemu bipolarnego regiony uzyskały więcej autonomii, to zaś stało się znaczącą przesłanką do ożywionej debaty na temat pojęcia regionalizmu, regionu oraz użyteczności poziomu analizy regionalnej w badaniu stosunków międzynarodowych⁷³.

PRZYPISY

1. W. Thompson, *The Regional Subsystem: A Conceptual Explication and a Propositional Inventory*, „International Studies Quarterly” 1973, nr 1, s. 89-117.
2. M. Kaplan, *System and Process in International Relations*, New York 1957.
3. K. Boals, *The Concept «Subordinate International System»: A Critique*, [w:] R. Falk, S. Mendlovitz [red.], *Regional Politics and World Order*, San Francisco 1973, s. 403.
4. R. Vayrynen, *Regional Conflict Formations: An Intractable Problem of International Relations Theory*, „Journal of Peace Research” 1984, t. 21, s. 353-355; A. Acharya, *Regional Military-Security Cooperation in the Third World: A Conceptual Analysis of the Relevance and Limitations of ASEAN*, „Journal of Peace Research” 1992, t. 29, s. 9; L. Fawcett, *Regionalism from Historical Perspective*, (w:) M. Farrell, B. Hettne, L. Van Langenhove [red.], *Global Politics of Regionalism: Theory and Practice*, London 2005, s. 28
5. L. Binder, *The Middle East as a Subordinate International System*, „World Politics”, April 1958), s. 403-429;
6. W. Thompson, *The Regional Subsystem...*, op.cit., s. 89-112.
7. B. M. Russett, *International Regions and the International System*, Chicago, 1967; L.H. Miller, *The Prospect for Order through Regional Security*, [w:] R. Falk, S.H. Mendlovitz [red.], *In Regional Politics and World Order*, San Francisco 1973, s. 58.
8. W. Thompson, *The Regional Subsystem...*, op.cit., s. 92.

9. Ibidem; idem, *Delineating Regional Subsystems: Visit Networks and the Middle Eastern Case*, „International Journal of Middle East Studies”, vol. 13, nr. 2, 1981, s. 213-235.
10. I. W. Zartman, *Africa as a Subordinate State System in International Relations*, „International Organization” 1967, nr 3, s. 546.
11. W. Thompson, *Delineating...*, op.cit.
12. L.J. Cantori, S.L. Spiegel, *The International Politics of Regions*, New Jersey 1973.
13. Idem, *The Analysis of Regional International Politics: The Integration Versus the Empirical Systems Approach*, „International Organization” 1973, nr 4, 467.
14. Idem, *International Regions: A Comparative Approach to Five Subordinate Systems*, „International Studies Quarterly” 1969, nr 4, s. 362.
15. Zob. szerzej; ibidem: Europa Zachodnia, Bliski Wschód, Europa Wschodnia, Afryka Północna, Ameryka Łacińska, Azja Wschodnia, Południowo-Zachodni Pacyfik, Azja Południowo-Wschodnia, Azja Południowa, Afryka Północna, Afryka Zachodnia, Afryka Południowa, Afryka Centralna, Afryka Wschodnia, Związek Radziecki.
16. M. Brecher, *The New States of Asia*, Oxford 1963, s. 153-191; L. Binder, op.cit., I. W. Zartman, op.cit.
17. O.R. Young, *Political Discontinuities in The International System*, „World Politics” 1968, nr 2, s. 369-392; J. I. Domingues, *Mice That Do Not Roar: Some Aspects of International Politics in the World's Peripheries*, „International Organization” 1971, nr 2, 175-209.
18. Zob. szerzej: S.B. Cohen, *Geography and Politics in a World Divided*, New York 1973; Idem, *Geopolitics of the World System*, Lanham, 2003;
19. Idem, *A New Map of Global Geopolitical Equilibrium: a Developmental Approach*, „Political Geography Quarterly” 1982, nr 3, s. 223-241.
20. H.W. Wriggins, *Dynamics of Regional Politics: Four Systems on the Indian Ocean Rim*, New York 1992.
21. B. Buzan, O. Wæver, *Regions and Powers. The Structure of International Relations*, Cambridge 2003, s. 27.
22. B. Buzan, O. Wæver, op.cit., s. 462.
23. B. Buzan, *People, States, and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Boulder 1991, s. 190.
24. R. Jervis, *Cooperation under the Security Dilemma*, „World Politics” 1978, t. 30, s. 317-349.
25. B. Buzan, *From International System to International Society: Structural Realism and Regime Theory Meet the English School*, „International Organization” 1993, t. 47, s. 327-352.

26. D. Lake, P. Morgan, *The New Regionalism in Security Affairs*, [w:] idem, *Regional Orders: Building Security in a New World*, Pennsylvania 1997.
27. Ibidem, s. 129.
28. Zob. D. Lake, *Regional Security Complexes: A Systems Approach*, [w:] D. Lake, P. Morgan, op.cit.
29. D. Lemke, *Regions of War and Peace*, New York 2002.
30. P.J. Katzenstein, *Regionalism in Comparative Perspective*, „Cooperation and Conflict” 1996, nr 2, 123-159.
31. P.J. Katzenstein, Ch. Hemmer, *Why is There No NATO in Asia? Collective Identity, Regionalism, and the Origins of Multilateralism*, „International Organization” 2002, nr 3, s. 576.
32. Ch. Kupchan, *Regionalism Versus Multilateralism: Analytical Notes*, [w:] J. De Melo, A. Panagariya [red.], *New dimensions in Regional Integration*, New York 1993, s. 58-79; E.D. Mansfield, H.V. Milner, *The New Wave of Regionalism*, „International Organization” 1999, nr 2, s. 591.
33. A. Hurrell, *Explaining the Resurgence of Regionalism in World Politics*, „Review of International Studies” 1995, nr 3, s. 333-334.
34. E. Adler, *Imagined (Security) Communities: Cognitive Regions in International Relations*, „Millennium – Journal of International Studies” 1997, nr 2, s. 249-277.
35. Z. Mlinar, *Individuation and Globalization: The Transformation of Territorial Social Organization*, [w:] Z. Mlinar [red.], *Globalization and Territorial Identities*, Avebury 1995, s. 24-25.
36. S. Sassen, *When National Territory is Home to the Global: Old Borders to Novel Bordering*, „New Political Economy” 2005, nr 4, s. 523-541.
37. M.N. Barnett, *Identity and Alliances in the Middle East*, [w:] P.J. Katzenstein [red.], *The Culture of National Security*, New York, 1996, s. 400-447.
38. A. Dirlik, *What Is in A Rim? Critical Perspectives on the Pacific Region Idea*, Lanham 1998.
39. W. Larner, W. Walters, *The Political Rationality of «New Regionalism»: Toward Genealogy of the Region*, „Theory and Society”, 2002, nr 3, s. 391-432.
40. L. Fawcett, *Exploring Regional Domains: A Comparative History of Regionalism*, „International Affairs” 2004, nr 3, s. 429-446.
41. R. Vayrynen, *Regionalism: Old and New*, *International Studies Review*, 2003, nr 5, s. 25.
42. A. Lecours, *Paradiplomacy: Reflections on the Foreign Policy and International Relations of Regions*, „International Negotiation” 2002, nr 7, 2002, s. 91-114.
43. E. Adler, M.N. Barnett, *Security Communities*, Cambridge 1998.
44. M.W. Lewis, K.E. Wigen, *The Myth of Continents: A Critique of Metageography*, Berkeley 1997.
45. E. Adler, *Imagined...* op.cit., s. 261.

46. L.R. Chavez, *The Power of the Imagined Community: The Settlement of Undocumented Mexicans and Central Americans in the United States*, „American Anthropologist” 1994, nr 1, s. 52-73.
47. H. Holmen, *What's New and What's Regional in the «New Regional Geography»*, „Geografiska Annaler. Series B. Human Geography” 1995, nr 1, s. 47-63.
48. R. Vayrynen, *Regionalism...* op.cit., s. 27.
49. E. Halizak, *Regionalizm w stosunkach międzynarodowych*, [w:] E. Halizak, R. Kuźniar [red.], *Stosunki międzynarodowe. Geneza, Struktura, Dynamika*, Warszawa 2006, s.282-283.
50. A. Hurrell, *Explaining the Resurgence...* op.cit., s.334-338.
51. B. Hettne, *Regionalism and World Order*, [w:] B. Hettne, M. Farrell, L. Van Langenhove [red.], *Global Politics of Regionalism: Theory and Practice*, London 2005, s. 121.
52. A. Hurrell, *The Regional Dimension in International Relations Theory*, [w:], idem, op.cit., s. 139.
53. R. Kelly, *Security Theory in the «New Regionalism»*, „International Studies Review” 2007, nr 9, s. 205.
54. B. Hettne, F. Soderbaum, *Theorising the Rise of Regionness*, „New Political Economy” 2000, nr. 3, s. 457-73.
55. E. Stadtmuller, *Regionalizm i regionalizacja jako przedmiot badań naukowych w stosunkach międzynarodowych*, [w:] E. Stadtmuller, B. Michalski, L. Kwieciński, K. Jędrzejczyk-Kuliniak [red.], *Regionalizacja w stosunkach międzynarodowych*, Toruń 2008, s. 24-26.
56. B. Hettne, F. Soderbaum, op. cit., s. 461-462.
57. Ibidem.
58. B. Hettne, *Beyond the «New» Regionalism*, „New Political Economy” 2005, nr 4, s. 543-571.
59. B. Hettne, *Development, Security and World Order: A Regionalist Approach*, [w:], C. Kay [red.], *Globalisation, Competitiveness and Human Security*, London 1997, s. 83- 106.
60. B. Hettne, F. Soderbaum, op. cit., s. 465.
61. A. Wendt, *Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics*, „International Organization” 1992, nr 2, s. 395.
62. B. Hettne, F. Soderbaum, op.cit., s. 464.
63. Ch. Bretherton, J. Vogler, *The European Union as a Global Actor*, London and New York 1999, s. 38.
64. *The New Regionalism Revisited* [w:] F. Söderbaum, T. Shaw [red.], *Theories of New Regionalism...*, s. 40
65. E.D. Mansfield, H.V. Milner, *The New...* op.cit., s. 602-603.

66. M. Alagappa, *Regionalism and the Quest for Security: ASEAN and the Cambodian Conflict*, „Journal of International Affairs” 1993, t. 46, s. 439–467; M. Ayooob, *The Third World in the System of States: Acute Schizophrenia or Growing Pains?*, „International Studies Quarterly” 1989, t. 33, s. 67–79; M. Ayooob, *The Security Predicament of the Third World State: Reflections on State Making in a Comparative Perspective*, [w:] B. Job [red.], *The Insecurity Dilemma: National Security of Third World States*, Boulder 1992, s. 5,6; B. Job, Brian, *The Insecurity Dilemma: National, Regime, and State Securities in the Third World*, [w:] idem, *The Insecurity Dilemma... op.cit.*; Z. Maoz, Zeev, *Regional Security in the Middle East: Past, Present, and Future*, „Journal of Strategic Studies” (special issue) 1992, nr 1, s. 2–45.
67. B. Hettne, *Globalization and the New Regionalism: The Second Great Transformation*, [w:] B. Hettne, A. Inotal, O. Sunkel [red.], *Globalism and the New Regionalism*, New York 1999, s. 2.
68. R. Pettman, *Globalism and Regionalism: the Cost of Dichotomy*, [w:] B. Hettne, A. Inotal, O. Sunkel [red.], *Globalism and the New Regionalism*, New York 1999, s. 199.
69. P.J. Katzenstein, *Regionalism and Asia*, „New Political Economy”, 2000, nr 5; P.J. Katzenstein, *Regionalism in Comparative* op.cit., s. 123–160.
70. A. Hurrell, *One World? Many Worlds? The Place of Regions in the Study of International Society*, „International Affairs” 2007, nr 1, s. 127–146.
71. Ibidem.
72. Zob. szerzej: A. Hurrell, L. Fawcett, *Conclusion: Regionalism and International Order*, [w:] A. Hurrell, L. Fawcett [red.], *Regionalism in World Politics: Regional Organization and International Order*, Oxford 1995.
73. S. Hameiri, *Theorising Regions Through Changes in Statehood: Rethinking the Theory and Method of Comparative Regionalism*, „Review of International Studies” 2012, nr 2, s. 1–23.